

ЗАМОНАВИЙ ТАРҒИБОТ СИСТЕМАЛАРИ: ИЖТИМОЙ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ

Р.Р.Рустамов

ҚарМШИ доценти

АННОТАЦИЯ

Муаллифлар ушбу мақолада янги асрга келиб, барча тарғибот типларининг характери тубдан ўзгариши, тарғиботнинг турли ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар мақсади йўлида умумсайёравий миқёсда қўлланиладиган қудратли воситага айланганлиги ва тарғибот системасидаги бу ўзгаришлар қатор ижтимоий жараёнлар, тенденциялар, омиллар таъсирида содир бўлаётганлиги асослаб берилган.

***Калит сўзлар:** тарғибот, тарғибот системалари, геополитик кучлар, глобаллашув, Тарғибот усуллари, тарғибот воситалари.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье авторы утверждают, что к новому веку характер всех видов пропаганды коренным образом изменился, что пропаганда стала мощным инструментом, используемым в глобальном масштабе в интересах различных социальных групп и политических сил, и что эти изменения в системе пропаганды происходят под влиянием ряда социальных процессов, тенденций и факторов.

***Ключевые слова:** пропаганда, системы пропаганды, геополитические силы, глобализация, методы пропаганды, средства пропаганды.*

ABSTRACT

In this article, the authors argue that by the new century, the character of all types of propaganda has fundamentally changed, that propaganda has become a powerful tool used on a global scale for the purpose of various social groups and political forces, and that these changes in the propaganda system are taking place under the influence of a number of social processes, trends, and factors.

***Key words:** propaganda, propaganda systems, geopolitical forces, globalization, propaganda methods, propaganda tools.*

КИРИШ

Замонавий тарғибот системалари —тарғиботни амалга ошираётган субъектларни, уларнинг мақсадларига хизмат қилаётган институтларни, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва мафкуравий маконда маълум ғоя, таълимот, фикр ёхуд аргументни тарқатиш мақсадида қўлланилаётган тарғибот услублари, усуллари, принципларини умумлашган тарзда ифодаловчи тушунчадир.

Янги асрга келиб, барча тарғибот типларининг характери тубдан ўзгарди. Унинг ижтимоий аҳамияти ортди, мақсадлари янгича мазмун касб этди, қўлланилиши кўлами кенгайди. Тарғибот турли ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий кучлар мақсади йўлида умумсайёравий миқёсда қўлланиладиган қудратли воситага айланди. Бу ўз-ўзидан юз бергани йўқ, албатта. Тарғибот системасидаги ўзгаришлар қатор ижтимоий жараёнлар, тенденциялар, омиллар таъсирида содир бўлди. Улар орасида ХХІ аср бошларига келиб ниҳоятда кескинлашиб кетган геополитик рақобат ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Бинобарин, тарғибот системасидаги ўзгаришларни аниқлаш учун уни ХХІ аср бошларидаги геополитик рақобат контекстида таҳлил қилиш зарур бўлади. Бунинг учун эса, энг аввало, геополитик кучлар ўртасидаги рақобатнинг кескинлашишига олиб келган сабаблар, унинг оқибатлари ўрганилмоғи даркор.

Геополитик кучлар деганда жаҳонда кечаётган жараёнларга таъсир кўрсатишга, уларни ўз манфаатлари сари буриб юборишга, турли минтакалардаги мавқеини оширишга уринган куч марказлари назарда тутилади. Бундай кучлар кишилиқ жамияти тараққиётининг барча давларида мавжуд бўлган. Шу нуқтаи назардан баҳолаганда, инсоният тарихи турли геополитик кучлар ҳукм сурган геополитик давларнинг изчил алмашинуви жараёнидир. Хусусан, Қадимги дунёда Рим ва Карфаген геополитик кучлар сифатида тарих саҳнига чиққан бўлса, ўрта асрларда улар ўрнини Шарқ ва Ғарбда юзага келган қудратли империялар эгаллади. Янги замонда Испания, Португалия ва Голландия, кейинроқ эса Англия, Франция ва Швеция ана шундай кучлар туркумига кирди. ХХ асрга келиб, геополитик кучларнинг бир блокка бирлашиши урф бўлди. Масалан, аср бошида Германия, Австро-Венгрия ва Италия Учлик иттифоқига бирлашиб, қудратли геополитик блокни ташкил этган бўлса, Франция, Англия ва Россия иштирокида тузилган Антанта муҳолиф геополитик блок сифатида юзага келди. Иккинчи жаҳон уруши арафасида Германия ва унинг иттифокдошлари бир геополитик блокка, СССР, АҚШ, Англия ва уларнинг иттифокдошлари иккинчи геополитик блокка бирлашдилар. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг қарийб ярим аср мобайнида “икки қутбли дунё” номини олган давр ҳукм сурди. Бу давр СССР ва АҚШнинг геополитик рақобати остида кечди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Барча давларда геополитик кучлар “дунёни бўлиб олишга”, ўз таъсирлари остида турган минтакаларни аниқ белгилаб олишга, турли минтакаларда ўз тараққиёт моделлари ва қадриятлари системасини тарғиб қилишга уриниб келдилар. Геополитик кучларнинг жаҳондаги таъсир доиралари, ўзаро

муносабатларнинг фундаментал қоидалари турли ҳужжатларда қайд этилди. Масалан, геополитик кучлар нисбати, улар орасидаги ўзаро муносабатларнинг қоидалари 1814-1815 йилларда Вена Конгрессида, 1919 йилда Версаль шартномасида, 1945 йилда Потсдам шартномасида қайд этилди. Бироқ ҳар сафар бу ҳужжатлар томонлардан бирининг иродаси билан бузилиб, пировардида жаҳондаги геополитик мувозанат бузилиб турди.

Йигирманчи асрнинг иккинчи ярмида жаҳондаги геополитик вазият яна ўзгарди. Европа Иттифоқининг қарор топиши, СССРнинг емирилиши, Хитойдаги ижтимоий тараққиёт характерининг ўзгариши ва шу каби қатор воқеалар таъсирида геополитик кучларнинг янги конфигурацияси юзага келди. Бугунги кунда уч асосий геополитик блок фаолиятининг фаоллашгани кўзга ташланади:

- а) АҚШ ва Буюк Британия;
- б) Европа Иттифоқи;
- в) Россия-Хитой иттифокчилиги.

Бунга қўшимча қилиб шуни айтиш керакки, кейинги йилларда Лотин Америкасидаги етакчи мамлакатлар, “Осиё йўлбарслари” номини олган давлатлар ҳам мустақил геополитик куч сифатида майдонга чиқмоқдалар.

Мазкур геополитик кучларнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат бўлиб қолмоқда: а) жаҳондаги жараёнларни ўз манфаатларига мос ра-вишда ўзгартириш ва қулай вазиятни юзага келтириш; б) бошқа геополитик кучлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётини назорат остида сақлаш.

Геополитик блокларнинг манфаатлари тўқнашиб қолган минтақаларда иқтисодий тараққиёт суръатлари пасаймоқда, ижтимоий вазият издан чиқиб кетмоқда, кишиларнинг турмуш шароитлари ёмонлашмоқда. Кейинги саккиз йилда шундай вазият Тунис, Ливия, Миср, Иордания, Сурия, Ироқ, Ливан, Йемен, Афғонистон, Украина, Молдова ва бошқа мамлакатларда кузатилди. Мамлакатларнинг реал мустақиллигини асраш, уни геополитик кучлар таъси-ри остига тушиб қолишдан сақлаш масаласи барча давлатларнинг стратегик вазифасига айланмоқда.

Геополитик кучлар ўртасидаги мувозанатнинг бузилишига ҳар сафар умумсайёравий таъсир кучига эга у ёки бу ижтимоий воқеа сабаб бўлади. Бундай воқеалар туркумига ижтимоий инқилоб, жамиятдаги иерархиянинг ўзгариши, жаҳон урушлари киритилиши мумкин. Бизнинг давримизда ана шундай жараён вазифасини 2008 йилда аввал АҚШда бошланиб, сўнгра бутун дунё мамлакатларини қамраб олган жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi ўтади.

Умуман олганда, кишилиқ жамияти тарихида ижтимоий инқирозлар ниҳоятда кўп бора содир бўлган. Оксфорд университети профессори Ф.Кейнинг фикрига қараганда, илк ижтимоий инқироз эраиздан аввалги 88-йилда Рим империясида рўй берган.¹ Мутахассислар XX асрда юзага келган ўнга яқин инқирозни тилга оладилар. Масалан, 1900-1903 йилда Европанинг ривожланган мамлакатларида содир бўлган ижтимоий-иқтисодий инқироз ишлаб чиқариш даражасининг кескин пасайиб кетишига сабаб бўлди. АҚШ да “Буюк депрессия” номини олган инқироз 1929-йилда бошланиб, ўн йил давом этди ва аста-секинлик билан Канада, Буюк Британия, Германия ва Франция саноатига ҳам салбий таъсир кўрсатди. Россияда 1923 йилда саноат ва қишлоқ хўжалиқ маҳсулотларининг нархлари орасидаги номутаносиблик оқибатида юзага келган инқироз даҳшатли оқибатлар билан якун топди. Шунингдек, 1973 йилдаги нефть инқироzi, 1997-1998 йиллардаги Осиё қимматбаҳо қоғозлар бозори инқироzi ва шу кабилар ижтимоий тараққиёт суръатларига жиддий таъсир ўтказди. Бироқ улар орасида 2008 йилда бошланган ва асоратлари айрим мамлакатларда ва соҳаларда ханузгача тугал бартараф этилмаган жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi ўзининг кўлами, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий оқибатлари билан айрича аҳамият касб этди.

“Ҳозирги кунда,- деган эди И.Каримов молиявий-иқтисодий инқироз-нинг илк даврида,- жаҳон иқтисодиёти сўнгги ўн йиллар давомида ривожла-ниш жараёнидаги энг қалтис даврни бошидан кечирмоқда. Жаҳон илк бор де-ярли барча мамлакатларга таъсир кўрсатган молиявий-иқтисодий инқирозга дуч келди.”¹Мутахассислар мазкур инқирознинг турли сабабларини кўрсата-дилар. Табиийки, молиявий-иқтисодий инқироз қатор ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий-маданий омиллар таъсирида юзага келди. Улар орасида биринчи навбатда АҚШ фуқаролари орасида истеъмолчилик кайфиятининг илдиз отиб борганини кўрсатиш керак.

Истеъмолчилик кайфиятининг вужудга келиши сабаблари Европа мамлакатларида XIX аср иккинчи ярмида содир бўлган ижтимоий жараёнлар билан боғлиқ. Бу мамлакатларда кўрсатилган даврда аҳоли норозилигининг ошиб кетиши, фуқаролар турмуш даражасининг пасайиши нафақат ҳукмрон доираларнинг алмашинувиға, балки жамият иерархиясининг ҳам ўзгача тус олишига сабаб бўлди. АҚШ ҳукумати, йирик компаниялар ва концерн эгалари бу жараёнлардан тегишли хулосалар чиқардилар. Улар фуқароларнинг маиший

¹Каранг: Гринин Л.Е. Об истории экономических кризисов.- Философия и общество, 2009, №1.- С.5.

¹Каримов И.А. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” мавзuidaги халқаро илмий-амалий конференцияси иштирокчиларига.// Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Ж.17.- Т.:Ўзбекистон,2010.- Б.227.

эҳтиёжларини қондириш, уларни энг зарурий истеъмол маҳсулотлари билан таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор бера бошладилар. Бундай индустриянинг вужудга келиши, бир томондан, мамлакатдаги барқарорликни таъминлашга хизмат қилса, иккинчи томондан компанияларнинг даромадлари микдорини ҳам оширарди. Бунинг натижаси ўлароқ XX аср бошига келиб, шу пайтга қадар санокли кишиларгина фойдалана олган маҳсулотлар кундалик истеъмол маҳсулотларига айланди. Масалан, 1920-йилларга келиб ўртача иш ҳақи йилига 1236 доллар бўлган бир шароитда бир дона эркаклар костюми 15,85 доллар турадиган бўлди. Г. Форд заводларидаги линиялар минглаб автомобилларни ишлаб чиқара бошлади. 1909 йилда тайёрланган илк “Т” модели 900 доллар турган бўлса, ишлаб чиқариш технологияларининг муттасил такомиллашиб боргани туфайли 1916 йилга келиб бир дона автомобиль нархи 345 долларга тушди. Натижада илк бор оила йиллик даромадининг 10-20 фоизига харид қилса бўладиган маҳсулот оммавий тарзда ишлаб чиқарила бошланди. 1923 йилга келиб, “Форд” автомобили харид қилишнинг ҳафталик режаси” эълон қилинди. Унга кўра, ҳар бир талабгор ҳафтасига 5 доллардан тўлаб борар, зарурий маблағ тўланганидан сўнг автомобиль харид қиларди. Ушбу режа шарофати билан 131 минг киши шахсий автомобиль эгасига айландилар.¹

“Боз устига, Ғарбий Европа ва АҚШда кишиларнинг гедонистик интилишларини, истеъмолчилик кайфиятини оқловчи, улуғловчи таълимотлар ҳам ривожлана борди. Аниқ мақсадга бўйсундирилган фаолиятни ҳаётий стратегияга айлантириш, ақлни муваффақиятга эришиш тактикасини рўёбга чиқарувчи кадрият сифатида баҳолаш, борлиқ асосларини аниқлашга эмас, муаммовий ҳолатни бартараф этиш ва ижтимоий шарт-шароитларга мослашиш имконини берадиган услубларни излаб топишга интилиш, ҳақиқатни маълум манфаатга бўйсунадиган нисбий тушунча деб билиш, шахс ижтимоий мақомини яхшилашга хизмат қиладиган оқилона этикадан фойдаланиш, шахс эҳтиёж ва манфаатларини бирламчи кадрият деб билиш – инструментализм, операционализм, прагматизм, позитивизм (кейинчалик неопозитивизм, пост-позитивизм) каби таълимотларнинг ушбу принциплари инсоннинг оламга истеъмолчилик муносабатини асослаб берди, истеъмолчилик кайфиятининг кенг илдиз отишига пойдевор яратди.”² Истеъмолчилик Ғарб олами турмуш тарзини белгиловчи асосий мезонга айланди.

¹ Худойбердиев Д. Истеъмолчилик психологияси: шаклланиши тарихи.// ҚарДУ хабарлари, 2017, №1.- 91-б.

² Худойбердиев Д. Истеъмолчилик психологияси: шаклланиши тарихи.// ҚарДУ хабарлари, 2017, №1.- 91-б.

Истеъмол маҳсулотлари индустриясининг шаклланиши, истеъмолчилик психологиясининг кенг тарғиб қилиниши Ғарб кишисини ҳамма нарсага истеъмолчилик муносабатида бўлишга одатлантирди, ҳатто маҳсулот нархи билан шахсий моддий-молиявий имкониятлар ўртасидаги номувофиқлик ҳам уни истеъмолчиликдан тўхтата олмайдиган бўлди –бундай вазиятда унга ёрдамга келадиган сон-саноксиз кредитлар системаси шакллантирилди. Уй-жой, автомобиль, қимматбаҳо буюмлар, жиҳозлар, техника воситалари ва ҳоказо-ҳоказолар кредитга харид қилинадиган бўлди.

Фуқаролар уй-жойга бўлган эҳтиёжларини ҳам истеъмолчилик кайфи-яти нуқтаи назаридан баҳолайдиган ва қондирадиган бўлдилар. Шахс молия-вий имкониятлари чекланган ҳолатларда бу эҳтиёжларни ипотека кредитлари эвазига қондириш борган сари авж олиб борди. Бунга жавобан АҚШ Федерал Заҳира Системаси 2000-2008 йилда истеъмолчиларга 500 дан ортиқ янги кредит шакллари таклиф этди, кредит олиш имконини берадиган баллар миқдорини 800 дан 500 га қадар туширди, ҳатто 14 ёшга етган йигит ва қизларга ҳам кредит олишга рухсат берди. Уй-жойга бўлган талабнинг бундай қўллаб-қувватланиши уй-жой бозоридаги нархларнинг узлуксиз ошиб боришига замин яратди. Масалан, Бостонда 2002 йилда уй-жойнинг 1 м/кв 3 минг доллар турган бўлса, 2005 йилга бориб, 10 минг долларга чиқиб кетди. Айти пайтда қурилиш компаниялари ҳам банклар томонидан кредит маблағлари билан етарли даражада таъминланиб бордилар. Охир-оқибатда 2008 йилга келиб уй-жой бозорида таклифнинг талабдан устуворлиги юзага келди. “Домино” принципига мувофиқ, бу ҳол банклардаги маблағларнинг қайтмаслигига, ликвидлик даражасининг тушиб кетишига, банкларнинг банкрот бўлишига, умуммамлакат миқёсидаги моливий инқирознинг бошланиб кетишига, инқирознинг молия соҳасидан иқтисодиёт соҳасига ўтиб кетишига сабаб бўлди. Ярим йил ўтмасдан, АҚШ молиявий-иқтисодий инқирози бошқа мамлакатларни ҳам қамраб олди ва умумсайёравий тус олди.¹

Инқироз аянчли оқибатларга олиб келди. Барча йирик банклар, улар изидан қолган инвестицион банклар ҳар қандай кредит беришни тўхтатдилар. Бу ҳам кўплаб йирик банкларни ҳалокатдан қутқара олмади: бирин-кетин мазкур молиявий институтлар ўзларини банкрот деб эълон қила бошладилар. Тез орада инқироз молиявий соҳадан иқтисодиётга ўтди. Ишлаб чиқаришга, истеъмол маҳсулотларига ажратиладиган кредитлар миқдорининг кескин камайиши кўплаб гигантлар фаолиятига салбий таъсир кўрсатди. Масалан,

¹ Қаранг: Чориев С. И. Каримов асарларида ҳозирги замондаги геополитик мақсад-муддаолар талқини.// Ислом Каримов сабоқлари.- Қарши: ҚарДУ,2017.- 40-41-бб.

автомобиль харид қилиш учун бериладиган кредитларнинг тўхтатилиши Опель ва Форд каби автогигантлардаги ишлаб чиқариш ҳажмларининг сезиларли қисқаришига олиб келди. Молиявий инқироз анъанавий энергия манбалари бозорига ҳам таъсир кўрсатди: жаҳон бозорида 1 баррель нефтнинг нархи 147 доллардан 40 долларга қадар тушиб борди.

Ана шундай бир вазиятда ривожланган мамлакатлар орасида инқироз оқибатларидан қутулиш учун жаҳонда мавжуд бўлган иқтисодий, молиявий, айниқса энергетик ресурслардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга интилиш, жаҳондаги вазиятни ўз манфаатларига мос тарзда ўзгартиришга уриниш кайфияти кучайди. Геополитик майдондаги кучлар нисбати, геополитик блоклар ўртасидаги рақобатни тубдан ўзгартирди. Бугунги кунда бу рақобат жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олмоқда. Қизиғи шундаки, геополитик кучлар ўз манфаатларини рўёбга чиқариш билан чекланмасдан, уни замонавий тарғибот омиллари ва воситалари ёрдамида асослаб беришга интилолмақдалар. Батафсил таҳлил бу тенденцияни чуқурроқ илғаб олишга имкон беради.

1. *Иқтисодиёт соҳасидаги геополитик рақобат.* Бу соҳадаги геополитик рақобатнинг мақсади жаҳондаги иқтисодий лидерликни қўлга киритишдан иборатлигича қолмоқда. Жаҳон иқтисодиётида етакчилик қилиш учун геополитик кучлар томонидан турли иқтисодий иттифоқлар, ташкилотлар, альянслар тузилмоқда. Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги, Халқаро савдо ташкилоти, Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси, Евразия иқтисодий иттифоқи, Европа иқтисодий зонаси, Европа реконструкция ва тараққиёт банки, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти ва ҳоказолар шулар жумласидандир. Бу иттифоқларнинг асосий вазифаси у ёки бу геополитик кучларнинг манфаатларига мос бўлган иқтисодий вазиятни, иқтисодий муносабатларни юзага келтиришдан иборат.

Молиявий-иқтисодий инқироз, биз таъкидлаб ўтганимиздек, мамлакатларнинг иқтисодий имкониятларига салбий таъсир кўрсатди, иқтисодий рецессияни бошлаб берди. Натижада геополитик кучлар ўртасида жаҳондаги иқтисодий лидерлик учун кураш янги паллага кирди. Жаҳон иқтисодиётида етакчилик қилиш учун иқтисодий ўсишни таъминлашга қодир барча манбалардан унумли фойдаланиш керак, албатта. Ана шундай манбаларнинг энг асосийси табиий ресурслар билан боғлиқлиги бизга яхши маълум. Дарҳақиқат, иқтисодий тараққиёт ва фаровонликнинг асосий манбаи табиий ресурслардир. Бунинг устига, табиий ресурсларга эга бўлган давлат жаҳон иқтисодиётида ҳам мустаҳкам мавқега эга бўлади. Шунинг учун молиявий-иқтисодий инқироздан

кейинги даврда иқтисодиётдаги геополитик рақобат айниқса табиий ресурслар - нефть, газ, сув, ҳосилдор ер учун курашда яққол намоён бўлди. Табиий ресурсларни қайта бўлиб олишга, уларни арзон-гаровга харид қилиш имконини берадиган механизмларни жорий қилишга интилиш, табиий ресурсларга бой мамлакатларни (Венесуэла, Саудия Арабистони, Эрон, Ироқ, Кувайт, Сурия, Ливия, Нигерия ва бошқалар) ўз таъсир доирасига олишга уриниш кучайди. Ривожланган мамлакатларда иқтисодий тараққиёт манбаи деб қаралган табиий ресурс ривожланаётган мамлакатлар учун том маънода ижтимоий-сиёсий муаммога айланди.¹

2.Сиёсат соҳасидаги геополитик рақобат. Бу соҳадаги геополитик рақобатнинг асосий мақсади жаҳон сиёсий харитасини ўз сиёсий тасаввурлари, кадриятлари ва манфаатларига мос равишда қайта тузишдан иборат. Молиявий-иқтисодий инқироздан кейинги даврда геополитик рақобатнинг бу соҳаси қизғин паллага кирди. Турли геополитик кучлар жаҳондаги давлатларнинг асосий белгилари, шакли, сиёсий режимини ягона стандарт асосида ўзгартиришга интила бошладилар. Бироқ масаланинг моҳияти шундаки, ҳар бир геополитик кучнинг бу борада ўз стандартлари мавжуд. Давлат томонидан улардан бирининг қабул қилиниши иккинчи томоннинг эътирозига ва бу эътироз оқибатида келиб чиқадиган салбий муносабатларга сабаб бўлади.

Геополитик кучлар турли давлатлар шаклини ўз сиёсий борлиғига мо-нанд ўзгартириш борасида ҳам рақобат қилмоқдалар. Давлат шакли мамла-катни бошқарув шаклини (монархия, республика) ва сиёсий ҳокимият инсти-тутларининг тузилишини ўз ичига олади. У мамлакат тарихи, халқнинг менталитети, мавжуд шарт-шароитларга мос равишда шаклланиб боради. Бу ўринда ҳам юқоридаги фикрни қайд қилиш керак: барча давлатлар учун умумий бўлган давлат шакли йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Лекин, масалан, Ғарбий Европада давлат ҳақидаги ғарбона тасаввурлар ҳукм суради. Бу тасаввурларга кўра, Ғарбда мавжуд бўлган давлат шаклигина тўғри ва инсонпарвардир. Қолган давлат шакллари тарихий эволюциянинг қолоқроқ босқичларига хосдир. Бундай қараш тарафдорлари Ғарбга хос бўлган давлат шаклининг жаҳон бўйлаб тарқалишини зарурият билан боғлайдилар. Бу борада машҳур дипломат Генри Киссинжер мулоҳазасини келтириб ўтиш ўринли: “НАТОнинг хатоси шундаки, у маълум бир тарихий эволюция мавжуд ва бу эволюция секин-аста Евроосиё томонга силжиб боради, деб ҳисоблайди; бу

¹Қаранг: Какурин В.Ю., Трудов А.Э. Борьба за ресурсы в современном мире.// [https:// www.scienceforum.ru](https://www.scienceforum.ru).

силжиш натижасида у (тарихий эволюция.- Р.Р.) Вестфалча давлат шаклига мутлако ўхшамаган нарсага тўкнаш келишини эса тушунмайди.”¹

3.Ижтимоий соҳадаги геополитик рақобат. Бу соҳадаги геополитик рақобатнинг асосий мақсади турли мамлакатларнинг халқларида мақбул турмуш тарзини шакллантиришдан иборат. Молиявий-иқтисодий инқироз геополитик рақобатнинг бу соҳасини ҳам жадаллаштириб юборди. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки у ёки бу халқда муайян турмуш тарзини шакллантириш орқали маълум маҳсулотларга, хизматларга бўлган эҳтиёжни вужудга келтирса бўлади. Бу эҳтиёж, ўз навбатида, геополитик кучларга иқтисодий даромад, сиёсий дивиденд олишга пойдевор яратади.

Турмуш тарзи деганда шахс, ижтимоий гуруҳ ёки халққа хос бўлган ҳаёт ва фаолият шакли тушунилади. У мазкур субъектларга хос хулқ-атвор, ўзаро муносабат, тафаккур тарзини ўзида мужассам қилади. Турмуш тарзи табиий ва ижтимоий шарт-шароитларга мос бўлиб, тарихий тараққиёт давомида шаклланиб ва ўзгариб боради. Унинг ўзгаришига сабаб бўладиган аниқ омиллар мавжуд. Масалан, меҳнат анъаналари ва меҳнат қилиш учун мавжуд бўлган шарт-шароитлар, миллатга хос бўлган таълим шакли ва мазмуни, оилавий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари, маиший ҳаёт тарзи ва шу кабилар турмуш тарзини шакллантирувчи ва ўзгартирувчи омиллар туркумига киради. Шунингдек, ушбу омилларнинг ўзгариши турмуш тарзининг ҳам ўзгаришига олиб келади.

Масаланинг моҳиятига чуқурроқ ёндашадиган бўлсак, янги асрда геополитик кучларнинг айнан ана шу омилларга таъсири кучайганига амин бўламиз. Бошқача айтадиган бўлсак, турли халқларнинг турмуш тарзини мақбул равишда ўзгартиришни ният қилган геополитик кучлар бу ишни меҳнат, таълим, оилавий турмуш, маиший ҳаёт стандартларини ўзгартиришдан бошламоқдалар, бу борада ўзаро рақобат қилмоқдалар.

Ғарбона оилавий ҳаёт стандартларининг жорий қилиниши айниқса агрессив тус олмоқда. Ғарбда оила институти инқирози содир бўлаяпти. Фуқаролик никоҳлари, шведча оилалар, бир жинсли оилалар, ажралишлар кўпайганидан кўпайяпти. Лекин Ғарб сиёсатдонлари, жамоатчилик етакчилари бундай вазиятни фуқаро эркинлиги ифодаси деб талқин қилмоқдалар. Бунинг устига, фуқаролик никоҳи, айниқса бир жинсли оилаларни демократия мезони сифатида эътироф этиш одат бўлмоқда. Гўёки шундай оилалар тузиш учун имкониятнинг яратилганлиги жамиятда демократиянинг қарор топганидан

¹Люс Э. Генри Киссинджер: “Мы сейчас переживаем очень-очень тяжелый период».
<http://www.centrazia.ru/news.php?post=1509724260>.

далолат берар эмиш. Соғлом позициядан билдирилган мулоҳазалар эса¹ бундай айю-ҳаннос орасида йўқ бўлиб кетмоқда.

4.Мафкуравий соҳадаги геополитик рақобат. Бу соҳадаги геополитик рақобатнинг асосий мақсади мафкуравий ва ғоявий гегемонликка эришишдан иборат. Геополитик кучлар мафкуравий гегемонликка эришиш мақсадида нафақат ўзларига хос бўлган турли ғоя ва таълимотлар, анъана ва қадриятларни тарғиб қилмоқдалар, балки турли мамлакатларни ижтимоий тараққиётдан бе-насиб қилишга, миллий маънавияти ва мафкурасини емиришга хизмат қиладиган вайронкор ғояларнинг тарқалишига ҳам замин яратмоқдалар.

Ғарб дунёсига хос бўлган ғояларни тарғиб этишнинг фаоллашиб бораётгани алоҳида диққатга сазовор. Айниқса, Ғарб жамияти ҳаётида марказий ўрин тутган ғоялар –индивидуализм ва эгоцентризм ғоялари кенг тарғиб қилинмоқда. Хусусан, Ғарб жамиятида шахс индивидуаллиги, унинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги, эҳтиёжи ва манфаатлари устуворлиги масалалари асрлар давомида фаол муҳокама этиб келинди. Бироқ бу мулоҳазалар узоқ муддат ижтимоий тараққиёт характери ва мўлжалларига жиддий таъсир кўрсатмайдиган назарий фикрлар мажмуи бўлиб қолди. Янги замонга келибгина индивидуализм шахсий фаровонликни таъминловчи ягона ғоя сифатида жамият турмушига таъсир ўтказа бошлади. Йигирманчи асрда индивидуализм Ғарб жамияти ижтимоий ҳаёти ва иқтисодиётининг мафкуравий асосига айланди. Бутун жамият ҳаёти шу ғоя асосида ташкил қилинди. Бунинг оқибати ўлароқ, бир томондан, шахс турмуши фаровонлиги ошган бўлса, иккинчи томондан, қатор ижтимоий иллатлар юз кўрсата бошлади. Масалан, индивидуализм ғояларига асосланган турмуш ёлғиз яшовчи кишилар сонини кўпайтириб юборди, шахс мулоқотлари доирасини торайтирди, Ғарб оиласининг таркибини ўзгартирди, шведча оила, бир жинсли оила каби оиланинг ақлга сиғмас шакллари юзага келтирди. Айтиш мумкинки, индивидуализм Европа жамияти турмушини муаммолар ботқоғига ботирди. Шунга қарамасдан, Европа мамлакатларининг ҳукмрон доиралари, илм-фан, санъат ва жамоатчилик вакиллари индивидуализмни энг инсонпарвар ғоя сифатида улуғлашдан чарчамаяптилар. Боз устига, ушбу ғоялар билан суғорилган асарлар, суратлар, фильмлар, мақолалар, кўрсатувлар яратишни қанда қилмаяптилар. Бу маҳсулотлар эса геополитик кучлар қўлида ғоявий-мафкуравий тарғибот қуролига айланмоқда. Бу тарғибот қуроли миллатимизга хос бўлган жамоавийлик ва ҳамжиҳатлик руҳига путур етказишга, қадим-қадимдан кадрлаб келинган оила институтини емиришга, жамиятдаги

¹Қаранг: Бьюкенен П. Ғарбнинг ҳалокати:ўлимга маҳкум миллат.// ziyouz.uz.

жараёнларга бефарқ бўлган кишилар сонини кўпайтиришга хизмат қилмоқда. Геополитик кучларнинг асл мақсад-муддаоси ҳам ана шундан – маънавий-мафкуравий бошбошдоқликни вужудга келтириш ва вужудга келган бўшлиқни ўз ғояси, мафкураси билан тўлдиришдан иборат.

Эгоцентризм, зўравонлик, ахлоқий бузуқлик, цинизм, бефарқлик ва бошқа ғояларнинг тарғиб этилиши ҳам шу мақсад-муддаоларга хизмат қил-моқда ва шунга ўхшаш сценарийда амалга оширилмоқда.

Хулоса қиладиган бўлсак, 2008 йилда юзага келган молиявий-иқтисодий инқироз турли геополитик блоклар ўртасидаги ўзаро рақобатни бениҳоя кучайтирди. Асл муддаолари жаҳондаги етакчиликни қўлга киритиш, глобал жараёнларни ўз манфаатларига мутаносиб равишда ўзгартиришдан иборат бўлган геополитик кучлар янги асрда тарғиботни геополитик мақсад-муддаоларга эришиш воситаси сифатида қабул қила бошладилар. Чунончи, иқтисодий рақобатда тарғибот геополитик кучларнинг жаҳон иқтисодий сахнидаги позицияларини асослаб бериш воситасига, сиёсий рақобатда - уларнинг давлат белгилари, шакллари, сиёсий режимини сингдирувчи омилга, ижтимоий рақобатда - уларга мақбул турмуш тарзини тарғиб қилиш каналига, мафкуравий рақобатда - улар манфаатдор бўлган ғоя ва таълимотлар, анъана ва кадриятларни тарқатувчи қудратга айлантирилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Гринин Л.Е. Об истории экономических кризисов.- Философия и общество, 2009, №1.- С.5.
2. Каримов И.А. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўл-лари ва чоралари” мавзуидаги халқаро илмий-амалий конференцияси иштирокчиларига.// Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Ж.17.- Т.:Ўзбекистон,2010.- Б.227.
3. Худойбердиев Д. Истеъмолчилик психологияси: шаклланиши тарихи.// ҚарДУ хабарлари, 2017,№1.- 91-б.
4. Чориев С. И. Каримов асарларида ҳозирги замондаги геополитик мақсад-муддаолар талқини.// Ислон Каримов сабоқлари.- Қарши: ҚарДУ,2017.- 40-41-бб.
5. Объём мировой торговли достиг докризисного уровня.// m.rosbalt.ru, 2011, 24 февраля.

6. Rustamov R.R. The transformation of geopolitical challenge and propaganda into the means of geopolitical influence in the early 21 st century.//ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research journal., INDIA. 2020. № 10. –P. 170-174.
7. Rustamov R.R. The evolution of the system of spiritual propaganda Theoretical & Applied Science. //-Philadelphia, USA. 2020. № 10. –P. 218-221.
8. Rustamov R.R. Changes in advocacy systems today//Deutsche Internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft, German International Journal of Modern Science, Germany. №2 2020. № 2. –P. 7-10.
9. Rustamov R.R. The evolution spiritual propaganda//ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research journal., INDIA. 2020. № 6. –P. 1526-1530.
10. Rustamov R.R. Виды пропаганды, ее цели и задачи // Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» 2020. № 11 (32) Том 5. С. 62-68.
11. Чориев, С. А., & Рустамов, Р. Р. (2022). ДУНЁ ТАРҒИБОТ СИСТЕМАСИ ЭВОЛЮЦИЯСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 48-59.